

Jóskát mindenki szerette. Apám lovasz volt Csernel uraságnál. Mostohatestvérei voltak. Öregapám korán meghalt. Öreganyám nálunk halt meg Kaposváron, az én kezeim között, kisiskolás gyerek koromban. Magas növésű, ősz hajú, sápadt arcú, mezítlábás, parasztviseletű öregasszony volt. Szerettem, de a városban mint kisiskolás, szégyelltem is. A rokonság a nagyatádi járás községeiben lakott és lakik részben még ma is, többnyire parasztok. Kőnyiban a Kőnyi Jóska, Farkas József, Belegden Vargáék, Segesden Sámácziek, Tóthék Kéripusztán, Vargáék tanítók Kaposban.

Anyám, Szabó Rozália ugyancsak Somogy megyében, a marcali járásban lévő Csákány községben született 1877-ben. Öregapám, Szabó József 12 holdas kisparaszt volt. Anyám törvénytelen gyerek volt, öregapámnak két asszonytól hat-hat, összesen tizenkét gyereke volt: tizenegy leány és egy fiú. Öregapám a földművelés mellett bognármesterséggel is foglalkozott. Műhelye is volt a házban. Egymaga dolgozott a fiával, Gyurkó bátyámmal, aki otthon nevelődött, és a mezőgazdaságban is, a bognármesterségben is segítette öregapámat. Otthon Csákányban két-két mostohatestvér volt, az Annus és a Mari az egyik asszonytól, és a Gyuri és az Ilonka a másik asszonytól, az én öreganyámtól, akinek az én anyám is leánya volt. [...]

Anyám alig 17 éves volt, amikor férjhez ment, s alig múlt 18 éves, mikor én születtem Kaposváron a Fő utcában, abban a házban, ahol az utcai részen a Schwarz-féle fűszer- és vegyeskereskedés volt.² Az udvar felé eső egyszobás lakásban laktunk. [...]

Családunkban négyen voltunk testvérek, én voltam a legidősebb és az egyetlen fiú. Utánam következett Mariska, aki Huba Gyulához, egy miskolci származású Hangya-alkalmazotthoz ment férjhez. Somogyváron, majd Kaposváron laktak, később Miskolcra költöztek. Két fia volt, az egyik Gyula, erdészmérnök, most a jánosházi erdőigazgatóság vezetője, a másik László, a miskolci rendőrkapitányság főhadnagya. Húgom a második gyerek születésénél súlyos veseoperáción ment keresztül, ami később el is vitte. Terus húgom Dombóváron született, ahol apám néhány évig mint távirдамunkás dolgozott. [...] Törvénytelenül született egy kislánya, majd az apa, Somberger Ferenc szabósegéd elvette, de nagyon rossz, hányatott, boldogtalan életet éltek. Húgom sokat betegeskedett, s a szíve sem birta, sirba vitte még fiatalon. Harmadik húgom, Erzsike Pécsen született a Kálvária utcában, a 69. szám alatt, de néhány hónapos korában valami ragályos gyermekbetegségben meghalt. Visszaemlékszem, hogyan dajkáltam, s a temetésére is. [...]

Első elemibe messzire a belvárosba, a katolikus templom mellé, a későbbi polgári iskola épületébe kellett járni, ahol Fikly néni tanított.³ Később közelebb, az Anna utcai iskolába jártam.⁴ Sokat verekedtünk az iskolában is. Az Anna utcai iskola udvarán verekedés közben kövel bedobták a fejemet. Utcák szerint csoportokba szerveződünk. Én a Fő utcai csoportban voltam. Legnagyobb ellenségünk a Pécsi utcai csoport volt, amelynek a Fő utcán kellett hazamenni. A Czigli felé zajlottak le a nagy, a majd' mindennapos verekedések. Nyáron a Kapos folyóba jártunk fürdeni. Itt is folyt a csoportok közötti harc. Emlékszem, egyszer mi javában fürödtünk, amikor megjöttek a Pécsi utcaiak, és a parton lévő ruháinkat behányták a Kaposba. Persze verekedés lett a vége, csupaszon-vizesen estünk nekik. Az egyiket én páholtam, aki védekezésében a meztelen hasamba harapott, de úgy, hogy vérzett, és a nyoma évtizedek múlva is meglátszott. [...]

Karácsonyra-húsvétra mindig új ruhát kaptunk. Egyszer húsvét vasárnapján a két húgommal s a pajtásokkal összefogva elmentünk a Malom melletti rétre meglesni a nyuszikat, amikor a tojást tojják. Vadonatúj ruhában, sárga cipőben voltunk. Jó la-

tyakos, harmatos reggel volt, s mire a rétet összejártuk, az új ruha és cipő olyan volt, mint a rongy. Jól kikaptunk érte. Nekünk, gyermekeknek jó pénzszerzési alkalom volt a korbácsolás és a Luca-nap, amikor is felkösönteni jártunk. Verseket mondtunk, melyekben jókívánságok voltak, jó vastagon elmondva disznóságok, melyeket azonban mi is gyerekfejjel, de a felnőttek is, asszonyok és lányok is szívesen vettek. („*Akkora csöcse legyen, mint a tojáskancsó*” stb.) Az sértődött meg, akihez nem mentek köszönteni. Ilyen alkalmakkor 60-80 krajcárt, néha egy-két forintot is kerestünk. [...]

Apámat, aki ebben az időben távirdamunkás volt, Pécsre helyezték át. Itt először a Kálvária utcában laktunk. Jó pajtásom volt a Kálvária-kápolna harangozójának a fia, Klement Vince. Örökösen ott tanyáztam náluk. A Kálvária-kert volt a játszóterünk. Sok gyerekkori csínyt, pajkosságot követünk el. Néha az iskola helyett is itt pajkoskodtunk. Megtanultam harangozni, a versek között megállni, befejezni, a lélekharangot húzni stb. A Krisztus koporsójából, mely sűrű ráccsal volt befedve, ki tudtunk egy T végű bevágott bottal szedni egy csomó pénzt. De a perselyekből is megtaláltuk a módját annak, hogy ki tudjunk szedni pénzt. A Kálvária-kertet, amelyben a stációk voltak, kőfal vette körül. A szomszédban gyönyörű dukácsi barackok voltak, azt is gyakran meg-megloptuk. A Kálvária utcából a Petrezselyem utca 17. szám alá mentünk lakni, Heimann cipész házába. Iskolába a belvárosiba jártam, a közkórház mellett sarkon. A tanítóm, Germán nevezetű, szakállas, magas, barátságos, szép és jó ember volt. A házunkat, ahol laktunk, egy kis alacsony kőfal választotta el a Vár-kerttől, a Vár-templom és a püspöki rezidencia kertjétől, ahová át-átjártunk. Pécsset nagyon megszerettem. A város és környéke, a Mecsek, nagyon mély nyomokat hagyott bennem. A város és környékének sajátos délszaki éghajlata, növényzete, a történelmi múlt, amely egész a római korba nyúlik vissza, a török kori történelmi emlékek magában a városban, a Tettye és forrása, a Hari-kápolna, a Hatház utca, a Laliházi-tó máig elevenen élő emlékeket hagytak bennem. Budapesten kívül Pécsset tartom (mellette talán Sopront) a legszebb magyar városnak. Később is mindig örömmel és szívesen kerestem fel ezt a várost. Diákkoromban, később katonáskodásom idején az első világháború alatt, majd a felszabadulás után számtalanszor jártam Pécssett. 1904–1905. években laktunk ott.⁹ [...]

Kaposvárra visszaköltözve rövid ideig a Baross utcában laktunk, valóságos patkányfészekben. Annyi volt a patkány az egész környéken, hogy lehetetlen volt védekezni ellenük. A kisgyerekeket is megtámadták, az ételt elhordták, éjjel lámpavilág mellett lehetett aludni, de még így is bejöttek a szobába. Mellettünk Lutorék laktak. Fiuk, a Miklós lakatossegéd lett, később én mint inas mellette dolgoztam. Innen visszamentünk a Fő utcába, a Czigli mellé lakni. Ötödik elemi után itt kezdtem el gimnáziumba járni. Közepes tanuló voltam. Az igazgató Dárda Ottó volt talán két évig. Azután Pongrátz lett az igazgató. Párhuzamos osztályok voltak, én a „b”-be jártam. Osztályfőnököm Hudra László volt, fiatal, nőtlen tanár, aki latin–magyar szakos volt. Jó tanárnak tartottam. A gyerekeket otthonukban is meglátogatta. Emlékszem rá, nálunk is volt. Én éppen a diófán mászkáltam, amikor jött. A lecke persze nem volt még készen, a latin-preparálást még nem végeztem el, a szavakat nem tudtam. Szorultam érte, de sebját, elmúlt. Hudra kora tavasztól késő őszig, amíg jó idő volt, a latin- és magyarórákat a gimnázium udvarán tartotta. Körbeültünk, s ott magyarázott és feleltetett, ami nekünk nagyon tetszett, fesztelenebb volt, mint az osztályban. Hudra nevelőmunkája mély nyomokat hagyott bennünk, legalábbis bennem. Izzó hazaszeretete, Habsburg-gyűlölete, Kossuth-tisztelete, a magyar nemzeti függetlenség és szabadság eszméjének

odaadó harcosa, Hudra a magyar nyelv és irodalom tanításán keresztül belénk oltotta ezeket a nagy, nemes eszméket [...]

Nagy örömünkre mint osztályfőnök elrendelte, hogy tánciskolába kell járni. Be is iratkoztunk, s alig kezdtük el, Hudra kopaszra nyíratott valamennyiünket, hogy a lányok előtt ne tetszelegjünk, hanem illemtet tanuljunk. Nagyon elkeseredtünk emiatt, odavolt a szép frizura. Tanárainkat általában szerettük. Persze alig volt közöttük olyan, akit valamilyen oknál, személyes tulajdonságánál fogva ki ne kezdünk volna, ártatlan tréfával ne illettünk volna. Modorukat, szokásaikat legtöbbször kifiguráztuk. Vas, Botár, Kocsis, Kengyel, Murgócs Döme, Bernáth stb. ma is eleven emlékként élnek. A némettanárunkkal, Majnukával volt a legtöbb bajunk. Már a nyelv miatt is, ami nekünk neveltetésünknel fogva ellenséges volt. De magát Majnukát sem szerettük. Haragos, goromba ember volt. Pofaszakállt viselt, és nagy lebernyegben, körgalérban járt. Nagy zsebkése volt, amellyel óra közben játszadozott. Antiszemita volt, gyűlölte a zsidó osztálytársainkat, s ezt ki is mutatta, kifejezésre is juttatta, pedig körünkben nyoma sem volt az antiszemitizmusnak, a zsidó osztálytársakkal a legjobb barátságban voltunk, a vallási kérdés fel sem merült, csak ha vallási ünnepeiken távol voltak, irigyeltük őket. Szerencséseknek tartottuk őket, mert megtarthatták a saját zsidó ünnepeiket is, meg a keresztény ünnepeket is. Zsidó gyerekek aránylag sokan voltak köztünk, mert a helybeli és a megyei vagy városi zsidó kereskedő- és értelmiségi réteg gyermekei mind gimnáziumba jártak. Aztán a városi kispolgári, hivatalnoki réteg gyermekei voltak még nagyobb számban, ez volt a zöme a diákoknak. Munkásszármazású kevés volt, paraszt a legkevesebb, az is a módosabb rétegből. Nekünk reformátusoknak Csertán Márton kaposvári református lelkész volt a hitoktatónk. Jó ideje Kaposváron lelkipásztorkodott, mert engem ő is keresztelt. Demokratikus érzelmű, felvilágosult gondolkodású ember volt, ami a hitoktatásban éppúgy, mint lelkészi tevékenységében megmutatkozott. Fellépésem, előadó-képességem, modorom és jó hangom miatt református papnak szánt. Az életben, később is, kikerülve az iskola padjaiból, szívesen elbeszélgettem és vitatkoztam vele társadalmi és politikai kérdésekről. Ha a lelkészlak előtt mentem el, gyakran beszólitott. Ismerte kommunista nézeteimet, és mégis nagyra becsült. Akkor neheztelt egy kissé, amikor megnősültem,⁶ és nem kálvinista, hanem római katolikus lányt vettem feleségül, és reverzalist adtam, ami azt jelentette, hogy lemondok arról, hogy a fiúgyermek az apja vallását kövesse, tehát református legyen.

A gimnáziumban nagyon fejlett sportélet volt. Sportegyesületnek nem volt szabad tagjának lenni, de a gimnázium keretében széles lehetőségek nyíltak. Modernül berendezett, jól felszerelt tágas tornaterem állt rendelkezésre. Az udvaron is tornaszerek álltak. Olyan tágas volt, hogy füles labdát játszani, vagy longamétát, ami akkor kedvelt játék volt, kifutózni, nemzetest játszani, sőt futballozni is nagyon jól lehetett. A futballáz már akkor elfogott bennünket, s ehhez már nem volt elegendő az iskolai lehetőség. Alig szabadultunk fel az iskolai foglalatosságból, máris, hajrá, ki a térre, és sötét estig rúgtuk a labdát. Így ment ez éveken át. Sok jó futballista került ki közülünk a különböző helyi és fővárosi sportegyesületek soraiba. Én is elég jó játékos voltam, jobbfédezetet játszottam, s a kaposvári Testvériség csapatában a budapesti Vasas ellen is játszottam. Télen hetenként kétszer tornaóra helyett a KAC korcsolyapályájára jártunk le korcsolyázni, amit kötelezően mindenkinek meg kellett tanulni. A tavaszi és nyári, majd a másik tanévben az őszi hónapokban gyakori kirándulásokat tettünk a természetbe, a környékbeli erdőkbe, de távolabbi vidékre is, a Balaton mellé, Szigetvárra

stb. Somogyvárra. Színházba nem tudunk járni, mindenekeelőtt azért, mert Kaposváron, Somogy vármegye székhelyén akkor még nem volt állandó színház. A Promenádban – a sétakertet hívták így – volt egy deszkából épült nyári színház. Oda a hátsó színészbejáráthoz el-eljártunk, hogy a felvonás és jelenet közben levegőzni kijáró színészeket lássuk legalább, ha már pénzünk nincs jegyre. Egyszer azonban ez a színház is leégett. Ősztől tavaszig ugyanis szénapajta volt. Állandó mozi sem volt Kaposváron diákkoromban. A Búza téren ponyva alatt vetítettek néha-néha némafilmet. Villanyáram nem lévén, egy gőzcsepplőgép hajtotta a mozigépet. Ide a ponyva alá is beszők-tünk, ha nem volt belépti díjra pénzünk. Mint kisdíákoknak, az iskolai ünnepélyeken kívül máshova nem volt szabad menni. Legnagyobb ünnepünk március 15. volt. Erre nagyon készültünk, és mindig széles ünnepi keretek között ültük meg. Ünneplőben, nemzetiszin kokárdákkal a mellünkön, Kossuth-jelvényekkel büszkén vonultunk az ünnepélyre. Komoly önképzőköri élet folyt a gimnáziumban. Legtevékenyebb az irodalmi kör volt, ami nagyban hozzájárult tanulmányaink elmélyítéséhez. A gimnáziumban a két legfontosabb tárgy a latin és a magyar nyelv és irodalom volt. Nem tudom, hogy a tanítás módszere helyes volt-e vagy sem, azt azonban tudom, hogy amit megtanultam, ma is jól tudom, és nemcsak bemagoltan, hanem értelmesen. Aesopus meséit, amelyeket első osztályban tanultunk latinul, még ma is el tudom mondani és le tudom fordítani. Vagy A VILÁG NÉGY KORÁ-t, Cicero beszédeiből. A legtöbbet mégis a magyar nyelv és irodalom adta. Ebben nagy szerepe volt Hudra László tanár úrnak, de az átvett anyagnak is. Alapos, széles ismereteket adott a magyar nyelvvel és irodalommal együtt a magyar történelemből is. A legjobb alapokat a gimnáziumi évek alatt úgy érzem, ezen a téren kaptam. [...]

A nyári szünidő java részét öregapáméknál Csákányban töltöttem. Egy darabig helyéltem, kipihentem a tanulás fáradalmait, de nem sokáig, mert öregapám munkára fogott, dolgozzam meg a kenyereket. Szénát kaszálni, rendet teregetni, forgatni, sarjút, szénát, lucernát behozni én is tudtam. A kapálás nem férfimunka, az a lányok, nagynénéim dolga volt. Én a Gyurkával jártam dolgozni. Szerettem a paraszti életet. Öregapám háza régimódi parasztház volt zsúptetővel, szabad tűzhellyel, vagyis füstös konyhával, első és hátsó szobával. Az első szobába csak ünnepen, búcsúkor – augusztus 15. – mentünk be. Máskor a hátsó szobában voltunk, de ott is inkább aludni. Egyéb-ként kint voltunk a pitvarban. Aludni sem fértünk el valamennyien a szobában, ki az istállóban, ki a pajtában aludt. Én az istálló gőzös melege helyett, amit a jószág adott, inkább a jó illatú szénát választottam a pajtában. Öregapám jó megjelenésű, és bár csak falusi elemi iskolát végzett, fölvilágosult ember volt. Elég szófukar. Néha beszélt a boszniai hadjáratról,⁷ amelyben katonakorában részt vett. Elég házsártos és szófukar ember volt. Öltözködni szeretett. Jó ruhája, cipője volt, öltözködése inkább iparosé, mint paraszté volt. Az étkezés azonban elég sovány volt. Ami a ház körül akadt, főleg tej, azt ihattunk eleget. Húst keveset ettünk, csak vasárnap, azt se mindig. Főzeléket, babot, lencsét és tésztát sokat ettünk. Nagyon sok kenyér fogyott. Öreganyám otthon a kemencében egyszerre hat-nyolc rozskenyeret sütött. A földes szobában az ágy alá egy deszkára rakta, hogy ki ne száradjanak. [...]

Hosszú évtizedek múltak el gyerekségem óta, de a rokon kötelékek nem gyengültek. Nagyon boldogok voltak mindig, hogy nem szakadtam el tőlük, nem tagadom meg a fajtámat. A legutóbbi években is boldogan kerestek fel, ha tehették. 1954-ben, miniszterelnökségem idején felkeresett a „Kónyi” Jóska, Farkas József ötvöskönyi gazda, unokatestvérem, akivel gyerekkoromban, több mint negyven esztendővel ezelőtt

találkoztunk. 1953 tavaszán a választási hadjárat⁸ során a somogyi falvakat járva Somogyiszobra érkeztem, s benéztem az ottani földműves-szövetkezetbe, ahol az üzletvezetővel beszélgettem. A vásárló parasztok jöttek-mentek a boltban. Ott volt a boltban egy velem egykorú paraszttasszony is, akivel másokkal együtt elbeszélgettem. A beszélgetés közben valaki a vásárlók közül megismert, s nagy örömmel üdvözölt. Ekkor az idős paraszttasszony a nyakamba borult, s összevissza csókolt. Kiderült, hogy közeli rokonok, unokatestvérek vagyunk. A jelenlévők mindjárt meg is állapították, hogy le se tagadhatnánk, annyira hasonlítunk egymáshoz. Hányan s milyen boldogan írták, hogy nem szégyellem a rokonságot, őket, a fajtámat. Apámat is nagyon szerették, sokat emlegették, csak Jósának hívták, s engem, ha a környéken paraszttal megismerettek, csak úgy mutattak be, hogy a „Jóska fia”. Somogyot, a tájat, a népet, szokásait, beszédét nagyon szeretem. Somogyi származásomra, rokonságomra, fajtámra nagyon büszke lettem, s az is maradok. A somogyi „rosseb” nekem is szavam járása volt (most már leszoktam róla). [...]

Szerettem barangolni, s jól ismertem Somogy minden zegét-zugát. Történelmi nemzetségeit többször és nagy figyelemmel tanulmányoztam. A somogyvári Széchenyi-kastély közelében lévő Koppányvárat, a szigetvári várat nemegyszer meglátogattam. A Zrínyi-emlékmű talpazatán vésett emléksorokat ma is kívülről tudom: „*Honfi, ha fellépendsz düledék várára Szigetnek, / sírva ne említs szót sajnós eleste felől. / Ott hős Zrínyi körül bátor daliák nyugosznak, / gyöngé panasz-szózat bántja nagy álmaikat.*”

Gyerekkorom, ha szegénységben tellett is el, mégis sok örömet, boldogságot hozott. Kis gimnazista voltam, amikor szüleim házépítésre szánták magukat. Abban az időben építkezési láz vett erőt a kisembereken. Egész utcasorok épültek a városban. Akkor épült ki kis családi házakból a Takács Gyula utca, a Meggyes utca, az Esterházy utca, az Arany utca, a Szent Imre utca, az Ezredév utca, a Hársfa utca és így tovább. A kis megtakarított pénzhez, a sovány havi fizetés nyújtotta törlesztési lehetőséghez a bankok kölcsönei adták az építkezéshez szükséges összegeket változó magas kamatra. Szüleim is belevágtak, építettek egy háromlakásos házat a Meggyes utcában. Ide költöztünk, az udvari kétszobás lakásba. Az egyik szobába kosztos diákokat fogadtunk, jó pajtásomat, Boros Palit, akivel a kis szobában együtt laktunk. Akkor építkeztek a közelünkben, amely akkor még szabad mezőség, szántóföld, rét volt egészen az Aranyosipusztáig, a Festetich grófi birtokig és a toponári határig, Strakovicsék (két Strakovics család), Németék, akiknek a fiai, Béla és László, pajtásaim voltak. Strakovicséknál Kovács Dénes, egy susztermester fia volt a kosztos diák és játszópajtásunk. Velünk szemben Újváriék építkeztek, a bankosok jószágigazgatója, akiknél három leány volt. A legkisebb, az Irma, szép, kedves barna leányka volt, húgaimhoz át-át szokott jönni játszani, tanulni. Én is nagyon szerettem, vonzódtam hozzá, első diákkori szerelmem volt. Sokáig nem felejtettem el, mély nyomokat hagyott ez az első gyermekszerelmem a szívemben, és nagyon bánatos voltam, amikor évek múltán fiatalon az Irma tüdőbajban meghalt. Nem messze a házunktól, a Virág utca végén volt a Jankovich-féle téglavető. A Jankovich családban is voltak gyerekek. Fiuk, a Guszti, iskolatársam volt, s így náluk, a téglavető környékén is sokat játszottunk. Madarakra csúzliztunk, flóbertpisztollyal lövöldöztünk, madárfészkeket szedtünk meg. Tanulni is együtt szoktunk, jó időben, kora tavasztól kint a mezőn egy ott lévő pajta mellett, később a jó puha fűben leheveredve. Vizsgák előtt már kora hajnalban felkeltünk, és a búzatáblák között leheveredve tanultunk, készültünk. Mint kisdíjakok sokat barangoltunk az erdőkben. Az Aranyosi-erdőben, a Nádásdi- és a Kapolyi-erdőkben. Nagyon szép, gon-

dosan preparált gazdag növény- és rovargyűjteményem volt, szakszerű latin és magyar felírásokkal. A gimnáziumba 1907 szeptemberében iratkoztam be, tehát az idén ősszel lesz ötven esztendeje, hogy megkezdtem a gimnáziumi tanulást. Régi osztálytársaimmal és tanáraikkal együtt ezt a napot, a fél évszázados fordulót meg készültünk ünnepelni. 1907–1912 között voltam a kaposvári állami főgimnázium tanulója. Sok élmény, emlék, diákcsiny fűződik ezekhez az évekhez. Sok benyomás, amely kiformált, s maradandóan bennem maradt a környezet, a nevelés, a tanulás, egy egész életre szóló alapot nyújtott. [...]

Időközben szüleim helyzetében is változás következett be, anyagi helyzetünk romlott. Apám a postától elkerült, a havi biztos keresete megszűnt. A házat terhelő bankadósságot nem tudta törleszteni. Hogy el ne árverezzék, a házat eladta, és az adósságot kifizette. A házunkból elköltöztünk, a Megyes utcai Lencz-féle ház udvari lakásába, az istálló melletti, volt kocsislakásba. Nehezen éltünk. A tanítatás költséges volt. A tanulás sem valami jól ment. Ötödik osztályban félévkor matematikából intőt kaptam.⁹ Ez végképp megérellelte bennem azt az elhatározást, hogy gimnáziumi tanulmányaimat abbahagyom. Anyám nagyon ellene volt, sokat sirt miattam. Szándékom, hogy a gimnáziumi tanulmányaimat abbahagyom, már korábban megérelledött bennem, a negyedik osztály elvégzésekor. Az ösztönzést erre az a körülmény adta, hogy iskolatársaim közül többen, Jankovics Guszti, Ullman Béla, a kórházi főorvos fia és mások ipari pályára mentek. A negyedik gimnázium elvégzése után egyévi műhelygyakorlatra mentek, hogy aztán felsőipari iskolába mehessenek, művezetők, rajzolók stb. lehessenek. Abban az időben a közvéleményben, főképpen a kispolgári hivatalnoki rétegben, amely elég nehéz viszonyok között, bizonytalanságban tengődött, az értelmiségi pálya, az állami bürokrácia túlszűfolttsága miatt, a lateinerek küszködése miatt, másrészt a hatalmas ipari fejlődés következtében az a nézet alakult ki, hogy a jövő az iparé, az lehet nyugodt, s biztosan nézhet a jövőbe, akinek valamiféle mesterség van a kezében.

A középiskolai bizonyítványnál kezdték többre becsülni a munkakönyvet. Ebbe belesegített a szocialista mozgalom izmosodása, a szervezett munkásság növekvő ereje, politikai és gazdasági harcai, tömegmozgalmai stb. A „hazai ipar” pártolása, fejlesztése, a Tulipán-mozgalom¹⁰ mind, mind az ipar felé terelte a század elején nemcsak a tőkét, a beruházásokat, hanem a közvélemény érdeklődését is. Ez ragadott magával engem is. Anyám erről hallani sem akart. Ő hivatalnokot, tanult embert akart látni belőlem. A negyedik gimnázium elvégzése után így nem is sikerült a szándékom, s ősszel beiratkoztam az ötödik osztályba. A félévi intő azonban végképp elvette a kedvemet a továbbtanulástól. Nem is mentem többé vissza az iskolába, bár szüleim is, tanáraim is, maga Kengyel, a matematikatanár biztatására sem.¹¹

Elmentem lakatosinasnak azzal a szándékkal, hogy egyestendei gyakorlat után felső ipariskolába iratkozzam Budapesten. Scholz és Nofitzer mérlegkészítő, épület- és műlakatos mesterek műhelyébe léptem be tanoncnak, ahol két volt osztálytársam már fél éve gyakornokoskodott. A mesterség nagyon vonzott, és nagy igyekezettel és szorgalommal dolgoztam, tanultam az inasiskolában. A mesterek sok inással és kevés segéddel dolgoztattak. Ez azért volt jó, mert fő munkánk így nem a szokásos inasmunka, a takarítás, söprögetés, küldözgetés, vásárlás stb. volt, hanem szakmai munka. A műhelynek jó neve volt, sok munkával voltak ellátva a mesterek, akik maguk is dolgoztak, s kiváló szakemberek voltak. Mérlegeket készítettünk, sirkerítéseket, lépcsőrácsokat, domborművű vasmunkákat, hidegből-melegből dolgoztunk, réz- és egyéb díszítése-

ket csináltunk stb. A kaposvári tudószanatórium lakatosmunkáin én is sokat dolgoztam. A tanoncélet és -munka gyökeres változást hozott egész életemben és gondolkodásomban. A segédek mind szervezett munkások voltak, rendszeresen látogatták a szakszervezetet, a munkásotthont, amely abban az időben a Bárány Szálloda udvari helyiségeiben volt, szemben a mi műhelyünkkel, a Fő utcán. A segédek bennünket is magukkal vittek, később magunktól is mentünk. Újságot, könyveket kaptunk és vetünk, ünnepekre, előadásokra jártunk. Új szellem, új gondolatok érlelődtek bennünk, a szocializmus eszméi. Bent voltunk a munkásmozgalomban, a munkásosztály soraiban. [...]

A volt diákpajtásaimtól, osztálytársaimtól úgyszólván teljesen elszakadtam, új környezetben, a munkások körében új pajtások, új barátok, szakársak környezetébe kerültem, amelyben másnak, többnek és szabadabb embernek éreztem magamat. 1914. február 1-jén kiálltam a vizgát, elvégeztem a mestermunkát, és felszabadulva segéddé avattak. A volt mesteremnél maradtam továbbra is dolgozni mint segéd. Beléptem a Magyar Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségébe, szervezett munkás lettem.

Edesanyám azonban nehezen akart és nem is tudott belenyugodni, hogy én munkás legyek. A keresetem is, mint fiatal segédnek, bizony elég sovány volt. Egyre azt hajtogatta, hogy kár elveszni hagyni az öt gimnáziumi osztályt, folytatni kell, s ha nem akarok a gimnáziumba visszamenni, menjek felső kereskedelmi iskolába, amely azokban az években létesült Kaposváron három osztállyal. Én nem akartam, később azonban apám is anyám mellé állt, s így rábírtak, hogy ősszel beiratkozom a felső kereskedelmibe. Nyár elején a munkából kiléptem, és hogy valami keresetem mégis legyen a nyári hónapokban az iskolai év kezdetéig, doktor Szűcs Rezső ügyvédhez mentem irodai munkára. Itt ért az 1914–18-as első világháború. Kaposváron a sétatéren éppen nagy népünnepély volt, amikor jött a hír, hogy meggyilkolták Sarajevóban Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét szerb merénylők.¹² [...]

Principálisom, doktor Szűcs Rezső ügyvéd is bevonult katonának a mozgósítás első napjaiban. Az ügyvédi irodában magam maradtam, intéztem a folyó ügyeket. Szeptember elején azonban ott kellett hagynom az irodát, mert beiratkoztam a felső kereskedelmibe, és megkezdődtek az előadások. A tanárok közül is többen bevonultak, jöttek mások, helyettesítették őket idős gimnáziumi tanárok. A tanítás rendesen folyt. Jó tanuló voltam, jeles rendű. Doktor Bíró Lajos igazgató, egy már java korban lévő, kiugrott bencés paptanár rendkívül egyenes jellemű, higgadt ember, jó pedagógus volt, nagyon megbarátkozott velem, legjobb tanítványának tartott. Én is nagy tisztelője voltam. Nősülni készült, nagyban udvarolt, s szép őszi napokon a Kislaki-erdő felé vezető lankás mezőségeken volt a kedvenc rétje, ahol menyasszonyával együtt sétálni szokott. Én is azon a környéken, a Sétatér utcában udvaroltam. Három egykorú, csinos lány lakott itt egymás mellett, Halmos Böske, Diósi Böske egy házban, s mellettük Kardos Vilma. Jó barátnők voltak, iskolatársak is, bár a polgárit már elvégezték. Majd mindig az ő társaságukban voltam, nagyon jól éreztem magamat. Kedvesek, vidámak voltak. A legelevenebb, a leghuncutabb, a legcsintalanabb Kardos Vilma volt közöttük, valóságos kis ördög, vörös hajú, fehér bőrű szép lány volt. Nekem a legrokonszenvebb közülük Diósi Böske volt, s a rokonszeny vonzalommal, majd mély és igaz szerelemmé fejlődött, szinte férfiszerelemmé, amely végigkísért a harctéren, a fogságon is, és sok nehéz órában nyújtott enyhülést, buzdítást kitartásra. A tanulás és az udvarlás kötött le egészen.

1914 decemberében már sor alá kerültem. A sorozáson alkalmasnak minősítettek,

Májusban kellett bevonulni. A tanulmányi évet még befejeztük, de vizsgákra már nem került sor, a bizonyítványt vizsgák nélkül állították ki. Matematikából is jeles rendű voltam, pedig az ötödik gimnáziumban félévkor intőt kaptam, s ami a legérdekesebb, ugyanaz a tanár, Kengyel Miklós tanított akkor és most. Ő sem felejtette ezt el, beszélt is róla.

A kaposvári felső kereskedelmiből hatan vagy nyolcan vonultunk katonának. Én a kaposvári 44-es közös gyalogezredhez vonultam be. Mivel a háború alatt az ezredet a csehországi Reichenbergbe¹³ helyezték át, nekem is oda kellett volna mennem. Ezt nem akartam, s kértem, helyezzenek át a kaposvári honvédekhez vagy a 17-esekhez vagy 19-esekhez. Kérésemet teljesítették is, s a 17-esekhez tettek át, de nem a kaposvári, hanem a székesfehérvári zászlóaljhoz. [...]

Alig három hónapi kiképzés után 1915 augusztusában menetszázadba osztottak bennünket, s elutaztunk az olasz frontra. Először rövid ideig hadseregirtalékban voltunk Adelsberg¹⁴ környékén. Gyakorlatok közben itt megtekintettük a világhírű cseppkőbarlangot. Majd hadosztályirtalékba kerültünk a Nanos-hegy tövébe. Ez már szlovén–olasz vegyes lakosságú vidék, jellegzetes tájjal és éghajlattal, építkezésekkel és szokásokkal. Sok szőlő és füge, de egyéb gyümölcs is volt ezen a vidéken. A lakossággal jó viszonyban voltunk. Barátságosak és szívesek voltak irányunkban. [...]

Ezredünk (17-es honvéd gyalogezred) az isonzói fronton harcolt, a doberdói fennsíkon, a Montfalcone falu melletti szakaszon. Az ezredirtalék egy úgynevezett Vallonában, egy völgyben, az erdőben volt, kiépített fedezékekben és sátrakban. Innen vonultunk be a tűzvonalba éjjel, amikor leváltottuk a bent lévőket. Itt ismerkedtünk meg a háború borzalmával. A terep sziklás, köves volt, vékony agyagréteggel borítva, amely vörös volt, mint a vér. Csukaszürke ruhánk hamarosan olyan lett, mintha vérbe áztatták volna. Fedezék alig volt, ázni a sziklás talajban nemigen lehetett. Inkább köveket raktunk egymás hegyére. Sokat kellett dolgozni csákánnyal, feszítővasakkal, hogy valamiféle fedezéket készíthessünk. A kövekbe vágódó ellenséges puskagolyó is vágta a követ, szórta a szikla szilánkjait. Hát még a gránát és a tüzérségi lövegek. A kőomlások több sebesülést és halált okoztak, mint az ellenséges lövegek. A tűzvonalak egymáshoz nagyon közel voltak, moccanni sem igen lehetett. Csak éjjel tudtunk egy keveset mozogni. Ilyenkor volt a váltás is, néma csendben, vigyázva, hogy a szurony és a lapát se koccanjon, hang nélkül vonultunk libasorban a dombokon föl, az állások felé. Velünk szemben ugyanazon az ösvényen jöttek a szanitécek, és hordták le a halottakat hordágyakon. Fel-fellibbentették a rájuk takart köpenyt vagy pokrócot, s néha ismerős bajtársak halott arca meredt ránk. A háborús gőz lassanként kezdett elszállni belőlünk. Itt volt a háború a maga valóságában, illúziók nélkül. Egy-egy hírhedt isonzói csata után a Vallonában borzalmasan megfogyatkozva, megdermedve álltunk a néma csendben, amely a felolvasott nevek nyomán támadt. Viselőik már nem voltak közöttünk.

Az őszi esőben egyszer megfáztam, s magas lázzal kórházba kerültem a front mögött, azt hiszem, San Martinóban. Vasútállomás is volt ott. Hamarosan talpra álltam, s visszatértem a zászlóaljhoz a frontra. Novemberben egy ütközetben, heves ágyútűzben egy gránátzilánktól a lábamon megsebesültem. A segélyhelyről a laibachi (ma Ljubljana) kórházba szállítottak. Egy sebesültekkel agyonzsúfolt, fűtetlen marhahavagonban. Mivel gyógyulásom huzamosabb időt igényelt, innen is továbbítottak az ország belseje felé, és Ogulinba¹⁵ szállítottak. Kis, keleties jellegű városka, sok törökös vonással. Ha jól emlékszem, a Frangepánok várkastélya van itt. A karácsonyi ünne-

peket itt töltöttem 1915-ben. Az ünnepekre eljött hozzám az édesanyám, bár az ideutazás, hadtápterület lévén, sok nehézségbe ütközött és utánajárással járt. Pár napig volt itt, s ellátott sok jó hazaival. Ahogy lábadoztam, lábra álltam, s cipőt tudtam húzni, ki-kijártam a városkába, ahol jó dalmát borokat lehetett kapni. Ahogy múlt az idő, egyre közeledett a nap, mikor a kórházból kiírnak, s vissza kell térnem a frontra. Ezt pedig mindenáron el akartam kerülni. Csak az olasz frontra ne, ez volt a jelszó általában. Ha már a frontra kell menni, akkor inkább az orosz frontra, amely lakodalom az olasz front veszélyeihez, viszontagságaihoz képest. Innen elintézni azonban nem volt könnyű. Az ezredünk az olasz fronton volt, Ogulin olasz hadtápterület. Egyetlen mód volt megszabadulni az olasz frontról, az, hogy vissza kellett kerülni az ezredkáderhez¹⁶ Székesfehérvárra.

Egy szép napon azonban a fejtáblámon, amely fekete tábla volt fehér krétával, egy nagy L betű jelent meg. Ez annyit jelentett, hogy Laibach. Tehát ki vagyok írva, vissza az ezredhez az olasz frontra. Azonnal kihallgatásra jelentkeztem az ezredorvoshoz, aki cseh ember, tartalékos katonaoorvos volt. Amikor rám került a sor, kérdezte, mi bajom van (németül beszélünk). Megmondtam. Majd többször fel-alá járatott a szobában. Sántikáltam, jobban, mint kellett volna, hogy mutassam, hogy még nem vagyok egészséges. Megállított, s kérdezte, mi a foglalkozásom. Megmondtam, hogy felső kereskedelmi iskolai tanuló vagyok, s hogy szeretnék a második évből levizsgázni. Egy kis tünődés után kiadta az utasítást: elvinni a káderhez, tehát Székesfehérvárra. A fekete fejtáblámról délben már eltűnt az L betű, és megjelent helyette a K (káder). Nagyon boldog voltam, estére összecsomagoltam, megkaptam az írásokat, s a legközelebbi vonattal Zágrábon keresztül már utaztam is Székesfehérvár felé.

Ha már ez sikerült, sikerül más is, gondoltam, s elhatároztam, hogy nem utazom egyenesen Székesfehérvárra, hanem hazamegyek pár napra Kaposba. Úgy is tettem. Az állomáson ügyeletet teljesítő rendőr ugyan igazoltatott, de ismerős lévén, továbbengedett.

Jó néhány napi otthoni jólét, pihenés, szórakozás után utaztam tovább Székesfehérvárra, ahol a lábadozóba kerültem. Az utazás megszakításáért azzal büntettek, hogy egy hétig nem kaptam kimenőt. A lábadozóban majd két hónapot töltöttem. Közben beosztottak irodai munkára a megyeházán lévő hadigondozó hivatalba. A vig életnek azonban hamarosan vége lett, be kellett vonulnom a századhoz, a laktanyába, ahol megkezdődött a rendes katonai foglalkozás, gyakorlat, kivonulás stb. Esténként azonban a jó cimborákkal éltük világunkat, mulattunk, vigadtunk. A frontot, még az orosz frontot se kívánta semmi porcikánk, s azon voltunk, hogyan lehetne minél tovább kihúzni a kádernél. Alkalom is jött. Már menetzászlóaljba voltunk osztva, s már menetkészen a laktanyán kívül voltunk elszállásolva, amikor felhívtak bennünket, ki akar géppuskástanfolyamra menni. Másokkal együtt én is jelentkeztem, s szívesen vittek, mert géplakatos voltam. Másnap már utaztunk Budapestre a tanfolyamra, amely a Tükör utcában, az V. kerületben volt. [...]

Közelgett a frontra indulás ideje, amit az orosz offenzíva siettetett. A Bruszilov-féle támadás¹⁷ során a front megrendült. Én viszont szerettem volna a fronttól megmenekülni. Parasztszármazásúak közül többen kaptak a nyári munkák idejére szabadságot. Én is kérvényeztem, hogy mint cséplőgépkészlőt eresszenek haza a nyári munkák idején. Nem sikerült. Mielőtt a frontra indultunk volna, váratlanul meglátogatott édesanyám. Fiatalosan, jól nézett ki, azt hitték, a nővérem. Úgy is jelentették, amikor közölték, hogy valaki keres. Búcsúzni jött. Talán szegény tudta, hogy hosszú időre

válik meg tőlem. Öt év múlva kerültem haza. 1916. június 10-én indult el a géppuskászázalaj az orosz frontra. [...]

1916. július végén ismét heves támadások indultak az orosz frontnak ezen a szakaszán. Július 28-án egész nap hatalmas ágyúzás volt, pergőtűz alá vették állásainkat. Éjszakára némi csendesség állt be, de hajnalban még fokozódott az ágyúzás. Két géppuskánkat szétlőtték. Halottaink, sebesülteink voltak. Az orosz tüzérség a főtűzet a géppuskaállások ellen irányította. A géppuskák között az állásokban lévő gyalogság, egy szlovák ezred volt hozzánk beosztva, ellenünk akart fordulni, minket hibáztatott az ágyúzás miatt, amely állásainkra zúdult. Így ment ez a déli órákig. Ekkor látjuk, hogy tőlünk balra, áttörve a frontot, nagy kozák csoportok törnek mélyen a front mögé. Velünk szemben is megmozdult az orosz gyalogság. Géppuskáink az ágyúzás miatt használhatatlanná váltak. A gyalogsági tűz nem tudta a támadást visszatartani. Ekkor egy srapnelről a lábamon én is megsebesültem. Leszedtem a sapkámról és a zubbony hajtókájáról a géppuskásjelvényt, a napszitta helyét besároztam. Erre parancs volt, mert a kozákok, ha tehették, vagy foglyul ejtették a géppuskásokat, vagy lelődözték. Ekkorra már az állásunkban voltak az oroszok. Tovább nyomultak előre, bennünket pedig noszogattak, hogy menjünk az ő állásaik felé, foglyok vagyunk. Akik nem tudtak, azokat hajtották. Én ott maradtam a földön fekvé, vérezve. Magyar szanitéceket kértem, kötzsenek be. Elfutottak mellettem, pedig az egyik, Gál nevű, ismerős, kaposvári volt (kórházi portás). Ő vitte haza a hírt, hogy vagy meghaltam, vagy fogságba kerültem.

Az orosz áttörés láttán a hátunk mögött lévő tüzérségünk és jobbról a német tüzérség tűz alá vette a mi állásainkat is az oroszokéval együtt. Így én sebesültem a saját tüzérségünk pergőtüze alá kerültem. Csúszva-mászva, négykézláb vonszoltam magamat, hogy a tűzből kikerüljek. Vállig érő mély hínárba kerültem, alig tudtam kimászni belőle. Hullák, bűzlő, megfeketedett, hetes hullák között másztam, s kerestem valami száraz helyet, ahol meghúzhatom magamat. Így találtak rám az orosz szanitécek. Bekötöztek, hordágyra tettek, s az erdőben lévő elsősegélyhelyre igyekeztek velem, nagyon vigyázva az erős ágyútűzben.

Útközben egy, a tűzvonala felé haladó kozák csoporttal találkoztunk. Tartottam tőlük, mert tudták, hogy azon a frontszakaszon magyarok voltak, s azokat nem szívelték. Ahogy haladnak el mellettünk, az egyik kozák kiugratott a sorból, oda hozzám, a hordágyhoz. Azt hittem, keresztülszúr. Lehajolt, s a lelógó nadrágszíjamat kirántva elvágta velem, vissza a sorba. Megkönnyebbültem, de a szanitécek is. Ekkor láttam, hogy az egyik kozák tiszt odavágta a kozákhoz, s kancsukával verte, a nadrágszíjamat elvette tőle és eldobta. Az eseten komolyan elgondolkoztam. A nadrágszíjamat azonban odavesztett.

A segélyhelyen ért a másik meglepetés. Semmi különbséget sem tettek orosz és magyar sebesült között. Úgy bántak velünk is, mint velük. Csürom vér voltam, lehúzták rólam a ruhát, kitették száradni. Vadonatúj, tiszta, száraz fehérneműt adtak rám, forró csaját hoztak egy nagy bögrével, sok cukorral és hozzá fehér kenyérral. Jóízűen megettem, aztán lefektettek. Akkor ébredtem föl, amikor az orvoshoz kellett vinni kötésre. A srapnelgolyó a jobb combomat érte, és bent maradt, tehát ki kellett venni. Az orvos is, a nővér is valamit beszélt németül, és megértették velem. Azonnal hozzá is fogtak a műtéthez. Felvágta a combomat, s kivették a golyót, s odaadták. Beledobtam a lavórhoz. [...]

Darnicáról¹⁵ a Moszkva alatti Rjazanszkban lévő hadifogolytáborba kerültem,

amely szintén átmeneti állomás, elosztótábor volt. Innen Szibéria felé irányították azokat az értelmiségi foglyokat, akiket munkára nem tudtak az európai Oroszországban felhasználni. Itt főként Turkesztánból jött régi hadifoglyok, többnyire tanítók voltak, aki Przemyslnél estek fogságba.¹⁹ Itt volt Balogh György, dorozsmai (?) tanító, Kádár református tanító az Alföldről, [olvashatatlan név] erdélyi református tanító és mások. Belőlünk egy csoportot szerveztek, 13-an voltunk, s két orosz katona kíséretében útnak indítottak bennünket a távoli Szibéria felé. [...]

Szamarán, Cseljabinszkon, Omszkon keresztül utaztunk Irkutzsk s a Bajkálon túl Verhnye-Udinszk felé. Szibériától, amilyen fogalmaink nekünk róla voltak, féltünk. Útközben magyar hadifogoly-szerelvényekkel találkoztunk, amelyek befelé mentek Oroszországba, munkára vitték őket. Megnyugtattak bennünket, hogy Szibériában jó élet van, bőséges élelem. Erről hamarosan meg is győződünk. Ellátásunkra napi 15 kopekot kaptunk, ebből kellett élelmezni magunkat. Bőségesen futotta tejre, vajra, bulkíra,²⁰ teára, sőt többször sült csirkét is ettünk. Utunk végén még megtakarított pénzünk is volt. Szibériában rém kemény fagy és nagy hó volt.

Irkutzskban ki kellett szállnunk s másik vonattal továbbutaztunk. Az örök az állomás várótermébe kísérték bennünket. Letelepeltünk, ettünk, beszélgettünk. Valamivel odább cigányasszonyok és -lányok csoportja üldögélt. Néhányan odahúzódtak hozzánk, és legnagyobb meglepetésünkre magyarul kezdtek beszélgetni velünk. Kiderült, hogy a dánosi rablőgyilkosság²¹ után a cigányok ellen megindított csendőrhajszja elől szöktek ki az országból Oroszországba. A férfiakat a háború alatt hadimunkára vitték a frontra, az asszonyok Szibériában rekedtek, s most a férfiak után igyekeznek. Engem mindenáron rá akartak bírni, hogy szökjek velük. A többiek közülünk mind idősebb, családos emberek voltak, s talán az ábrázatom is megtetszett nekik. Szép, fiatal cigánylányok egyre kértek, hogy elkeveredek köztük, menjek, hazaszökönk, ők már járatosak ebben.

Sajnálkozásukra nem álltam kötélnek, s elbúcsúztunk tőlük sok szerencsét kívánva nekik. Másnap késő este érkeztünk Verhnye-Udinszkba (ma Ulan-Ude). Innen hajón kellett volna a Szelenga folyón folytatni utunkat Trojicko Szavrszkba. A Szelengán azonban a hajóközlekedést már leállították, vasút nem lévén gyalog nem lehetett nekivágni a mintegy 250 kilométeres útnak. A parancsnokság úgy döntött, hogy a berezovkai táborba kell mennünk, amely kb. 8 km-re volt Verhnye-Udinszktól visszafelé. [...]

Végre beosztottak bennünket. A 8-as bataillon 73-as barakkjába kerültünk, ahol már hadifoglyok laktak. Jól fűtött, tiszta barakkok voltak. Nemsokára kaptunk melegbát, vattás ruhát, nadrágot, kínai köpenyt és sapkát. Napi meleg étel, meleg ruha, meleg szoba, ez már úri élet volt számunkra. Megkezdődött a lágerelet, amely számomra 1918 kora tavaszáig tartott.

A barakkban két teremben elhelyezve kb. 300 ember volt, túlnyomórészt magyarok, kisebb számban osztrákok és germánok. A hadifogolyéletről már sokat írtak, a mienk sem sokban különbözött tőle. Ügyeletesszolgálat, kenyérszítás (egy kerek kenyéret hat-nyolc egyenlő részre vágva!), ebéd- és vacsorahozás, -elosztás és a baki²² elmosása, a barakk takarítása, a mosdó tisztogatása. Más elfoglaltság nem is volt. Az egész nap a rendelkezésünkre állt. Reggel a legfontosabb a tetűvizsgálás volt. Aki nem tette, és a tetveket nem irtotta, kikergettük, kimartuk magunk közül.

Vég nélküli sakkozás, kártyázás, malmozás volt a fő szórakozás télen. Emlékezések a hazai életre, különösen a hazai ételekre minden időnket lefoglalta. A fő téma azonban a politika volt, a háború folyása, kilátásai, a békekötés, a hazatérés. Éles politikai

vitáink voltak, amelyek nagyon szenvedélyesek, hosszan tartók voltak. A barakkunkban csak értelmiségiak voltak, így ezek a viták érdekesek és színvonalasak voltak. A demokratikus és szocialista gondolatok uralták ezeket a vitákat. A magyar függetlenségi és köztársasági eszmék, a 48-as kossuthi hagyományok, Károlyi Mihály irányzata adta a lényegét a vitáknak. Politikai alapon kisebb baráti körök alakultak ki. Később ezek szemináriumi jelleget öltöttek, előadásokkal és előadókkal, vitákkal stb. A szocialista irodalom, Marx, Engels művei, A TÖKE stb. tanulmányozására alakult ilyen kör. Voltak anarchisták, mint Polgár, Migron és mások. Kezdetben kézzel írt, később sokszorosított újság is megjelent magyar nyelven, amely elősegítette a közösségi munkát. Nagyon eleven politikai élet bontakozott ki.

Kulturális téren is pezsgett az élet. Fűvös- és vonószenekarok alakultak, szavaló- és színjátszócsoporthoz, s később két magyar személy, színész, Bagi és Jánosi kezdeményezésére és vezetésével a helyőrségi színházban egész estét betöltő operettet adtak elő, például a LEÁNYVÁSÁR-t nagy sikerrel. [...]

Az 1917. februári forradalom nem sok változást hozott a mi helyzetünkben, s amit hozott, az lényeges rosszabbodás volt. Szigorúbb lett az őrizet, rosszabb lett a koszt, elmaradt a cukor, és kevesebb lett a kenyér. A tűrhetetlenné váló helyzet miatt munkára jelentkeztem. A fürdő számára fát fűrészeltem és hasogattam. A fürdő mellett laktam, szabadabb volt az élet, és lényegesen jobb a koszt. A barakkokba bejártam, a vitákat tovább folytattuk, azok hosszabbak, változatosabbak lettek, a forradalmi események hatása egész jelentékenyen érződött, és egyre tolódott balra, a szocialista eszmék, nézetek felé. Mind több helyet kaptak a szocializmus problémái, a munkásmozgalom kérdései, és mind több ipari munkás kapcsolódott be ebbe a munkába, a szemináriumokba, a vitákba.

Az októberi forradalom hatása és következményei csak hónapok múlva, 1918 első hónapjaiban jelentek meg azon a vidéken és a táborban. Zendülés volt a katonaság között, tiszteket megölték, a kozákokat lefegyverezték, szakszervezetek alakultak.

Berezovkán külön tiszti tábor is volt, több ezer tiszttel, köztük sok magyarral. A viszony köztünk már korábban mind ellenségesebbé vált, ahogyan a politikai élet köztünk mindinkább a forradalmi eszmék hatása alá került. Az ellentéteket már a²³

Jegyzetek

1. Csernel (Chernel) Gyula a század végén a nagyatádi járásban lévő Ötvös községben 1309 kat. hold birtokkal rendelkezett. L. MAGYARORSZÁG FÖLDBIRTOKOSAI. Bp., 1893.

2. Fő utca 89., ma 77. szám.

3. A kaposvári középponti állami elemi népiskola I. osztályában Nagy Imre 1902. szeptember 2-án kezdte meg tanulmányait, osztálytanítója özv. Fiklyné Labek Mária volt. 1903. február 8-án, miután a család Pécsre költözött, ott folytatta tanulmányait.

4. Később: a Pécsről való visszaköltözés után, 1905 májusától.

5. Valójában 1903–1905 között.

6. Nagy Imre 1925-ben vette feleségül Égető Máriát.

7. Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációjáról (megszállásáról) van szó.

8. Az 1953-as májusi választások nyomán Nagy Imre (ebben az időben miniszterelnök-helyettes) a Magyar Nemzeti Függetlenségi Népfőnt Somogy megyei listáján lett képviselő.

9. Azaz elégtelent.

10. A Tulipán-mozgalom (Tulipánkert Szövetség) az 1905-ös úgynevezett darabontkormány elleni nemzeti ellenállási mozgalom volt. Tagjai tulipánt ábrázoló jelvényt viseltek, s egyik fő célja volt a hazai ipar felkarolása. A mozgalom 1907-ben beleolvadt a Magyar Háziipari Szövetségbe.

11. A Kaposvári M. Kir. Állami Főgimnázium 1911–12. évi anyakönyvében a következő bejegyzés található Nagy Imre tanulmányai megszakításáról: „*Gyenge előmenetel és szegénység miatt szülői kívánságára kilépett 1912. február 1-én.*” (Somogy m. Levéltár.) A félévi tanulmányi eredmény alapján elvesztette tandíjmentességét

12. 1914. június 28.

13. Liberec.

14. Ma: Pozszojna (Szlovénia).

15. Ma Horvátország

16. Az ezred központjához, a személyi nyilvántartóhoz.

17. A Bruszilov tábornok vezette orosz offenzíva 1916. június 4-én kezdődött a lucki áttöréssel Volhímiában.

18. Kijev melletti ukrán helység. Nagy Imrét a frontról Kurszkba, majd Voronyezsbe szállították hadifogolykórházba, onnan került az elosztótáborba, Darnicára.

19. A przemysli (Galícia, ma Lengyelország) erődöt 1914 szeptemberében az előrenyomuló orosz csapatok körülzárták. 1915. március 22-én a vár megadta magát, és csaknem száz-harmincezer katona esett fogságba.

20. Bulki = a „bulka, bulocska” (= zsemle) orosz szó többes száma.

21. Dános (Danes): Nagyküküllő megyei község a segesvári járásban. Az 1907. július 20-án történt gyilkossággal vándorcigányokat gyanúsítottak, s ennek nyomán indult hajszá ellenük.

22. Bak (orosz) = élelmiszer- vagy ivóvízszállító, -gyűjtő edény, (tsz: bakí).

23. A szöveg itt – mondat közben – félbeszakad

KÉT DOKUMENTUM, 1956–1957

Közzéteszi Ständeisky Éva

Az itt közzétett levél mindaddig csak két korabeli illegális kiadványban jelent meg: a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa I. számú körlevelében és a Nagybudapesti Központi Munkástanács (KMT) 3. számú tájékoztatójában. Bár az Írószövetség eljuttatta a levelet a rádióhoz és az újságokhoz, közlésére nem vállalkoztak. A levelet eljuttatták a Kádár-kormánynak is, valamint a Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetségének.

A levél az Írószövetség és a KMT közötti kapcsolat egyik legfontosabb dokumentuma. 1956 novemberében a szovje-

tek által hatalomra juttatott Kádár-kormány még rendkívül gyenge volt. Budapesten a munkástanácsok mellett a Magyar Írók Szövetségének volt a legnagyobb tekintélye. Az Írószövetség mint testület rokonszenvezett a munkástanácsokkal, de tevékenységükbe nem kívánt beleszólni; a munkástanácsok vezetői tisztelték az írókat, de tanácsaiknak nem érezték igazán szükségét. A KMT és az Írószövetség vezetői egymásra utaltságukat csak későn, november legvégén ismerték fel, amikor a kormány koncentrált támadást indított a munkástanácsok ellen.